

Võtmevalik: Ühiskonna väärtussüsteem

Ekspertühma raport

November 2010

Võtmevaliku “Ühiskonna väärtussüsteem” tööühm: Ülle Madise, Iivi Masso, Aune Past, Marek Tamm, Daniel Vaarik, David Vseviiov. Ühmatööd juhtis ning arutelude tulemused kirjutas raportiks Iivi Masso. Raport väljendab ühmalikkmete isklikke seisukohti.

Sissejuhatus

Käesolev raport avab Kasvuvision 2018 võtmevalikut „Ühiskonna väärtussüsteem“.

Eesti Arengufond algatas Eesti Kasvuvision 2018 protsessi eesmärgiga aidata tänastel ja homsetel otsustajatel alustada “strateegilist vestlust” Eesti majanduse tulevaste kasvuallikate kohta. Kasvuvisioni loomisega on võimalik laiemalt kokku leppida, millist Eesti majandust me kümne aasta pärast tahame, et saaks kontsentreeritult ja ühiselt selle nimel tööle asuda. Otsustuskohtadena sisaldab kasvuvision järgmisi võtmevalikuid, milles tehtavatest otsustest sõltub Eesti majanduse tulevikutee kõige enam: ühiskonna väärtussüsteem, majanduspoliitika, välispoliitika hoiak, roheline majandus, kõrge kvaliteedilise hariduse kättesaadavus, avatus talentidele, sotsiaalsüsteemi eesmärk ning riigivalitsemine.

Esialgne visand võtmevalikutest sündis Arengufondi poolt märtsis-aprillis 2010 korraldatud töötubades, kus osales ligi 30 erinevate elualade eksperti era- ja avalikust sektorist ning valitsusvälistest organisatsioonidest. Töötubades loodu oli laiema arutelu all mais toimunud Arenguforumil.

Sügisel jätkus töö võtmevalikutega ekspertrühmades, kelle ülesandeks oli varem visandatud täpsustada, detailsemalt avada ja töötada välja ettepanekuid muutuseni viivatest tegevussammudest. Samuti analüüsiti seosed teiste võtmevalikutega ning hinnati neid kasvuvisioni nelja tulevikutsenaariumi – Hansa Liit II, Skype-saar, Lõuna-Soome ja Riigi tagasitulek tingimustes.

Ekspertühmade käivitamisele eelnenud kasvuvisioni töö on kokku võetud [kasvuvisioni arutelupaberis](#). Ekspertühmade töö tulemus ning pakutud tegevussammud on sisendiks aasta lõpus toimuvatele foorumitele ning Kasvuvision 2018 lõppdokumendile.

Sisukord

Sissejuhatus.....	2
Sisukord.....	3
1. Ühiskonna väärtused	4
1.1. Võtmevaliku ja otspunktide kirjeldus	4
1.2. Praegune ja püüeldav positsioon.....	4
1.3. Võtmevaliku määratlus	5
1.4. Võtmevaliku olulisus	5
1.5. Valiku skaala otspunktid, muutuste selgitusi ja põhjendusi	6
2. Tänapäevase olukorra kaardistus ja koht otspunktide vahelisel skaalal.....	8
2.1. Avatud ja toetatav vs suletud ja võistluslik väärtussüsteem	8
3. Eesti püüeldav tulevikusiht 2018	11
4. Olulisemad sammud sihtseisundi saavutamiseks.....	12
4.1. Konkreetseid samme või poliitikaid (<i>policy</i>) olukorra parandamiseks	12
5. Seosed teiste võtmevaliktuega	14
6. Võtmevaliku testimine stsenaariumite raamistikus	15

1. Ühiskonna väärtused

Käesolev raport hõlmab nii väärtuste kui ka ühiskonna tüübi võtmevalikud, mis omavahel osaliselt kattuvad, kuid mida täielikult ei ühendata. Kummalgi puhul muutsime esmaste valikute sõnastust: väärtusmaailma iseloomustanud valiku “koostöö vs konkurents” asemel pakume välja “avatud ja kaasav vs suletud ja autoritaarne”. Ühiskonna sidususe juures esialgne variant “sidus ja salliv vs segregeeritud ja sallimatu” muutub: “sidus ja toetav vs kapseldunud ja sallimatu”. Eesti võimaluste skaalal asetame praeguse seisu kummagi võtmevaliku juures keskele arvestades, et areneda on võimalik mõlemas suunas. Aastaks 2018 loodame jõuda kummagi näitaja juures viie punkti skaalal kolmelt neljale.

Allpool esitame võtmevalikute ja otspunktide täpsustatud kirjeldused, millele järgnevad täiendavad selgitused ja tehtud muutuste põhjendused.

1.1. Võtmevaliku ja otspunktide kirjeldus

Väärtuste süsteem iseloomustab suhteid ja suhtlust ühiskonnas eraisikute, ettevõtete, sotsiaalsete rühmade ja valitsusasutuste tasemel. Näiteks inimese väärtustamine vs süsteemi ja autoriteedi austamine, loovus vs inerts ja vähemuste olukord ning osalus.

Avatud ja toetava väärtussüsteemi puhul on inimväärikus sünnipärane ja kuulub kõigile. Ühiskond kasutab oma inimressurse, andes kõigile võrdsed võimalused ning luues soodsad tingimused loovuse arenguks. Tegutsemist ohjab paljuhäälneline dialoog, inimesed kuulavad ja austavad üksteist.

Suletud ja võistluslikus süsteemis kehtivad jõustruktuurid ja tugevama õigus. Üksikisik peab austuse välja teenima. Ühiskonnagruppide vahel on lõhed, õhkkond on hirmutav ja allasuruv, erandlikkust karistatakse ja loovust pärsitakse hukkamõistva suhtumisega.

1.2. Praegune ja püüeldav positsioon

2010: (5-punkti skaalal: 3)

Eesti ühiskond on samaaegselt avatud ja suletud: avatud majandusega, avatud välismõjudele; suletud võõrastele inimestele ja osalt ka uutele ideedele, erinevust peljatakse ja tõrjutakse. Väärtusmaailm on üldiselt vabameelne, kuid tardumine harjumuspärase külge ja hirm erinevuse eest karistatud saada takistab loovust.

2018: (5-punkti skaalal: 4)

Kaasav ühiskond ja iga isikut toetav väärtussüsteem, avatud hoiak uue ja harjumuspärasest erineva suhtes. Rahvuslikud, klassilised ja muud barjäärid ei takista suhtlemist, inimesi hinnatakse nende panuse, mitte positsiooni või tausta järgi. Nõrgemaid aidatakse.

1.3. Võtmevaliku määratlus

Väärtused ei moodusta oma spetsiifilist tegevusvaldkonda, ühiskonna väärtussüsteem mõjutab läbivalt kogu ühiskonda: kõigis valikutes järgitakse mingit väärtussüsteemi. Nii on väärtuste määratlemine üldisem, ja väärtusorientatsiooni paigutamine kahe otsaga teljele raskem võrreldes konkreetsemate elualadega. Samas on väärtuste telge raske määratleda üheselt positiivse-negatiivse akslil nagu näiteks haridust: kui me võime öelda “mida rohkem haridust, seda parem”, siis “mida rohkem väärtusi, või mida tugevamad väärtused, seda parem” ei tööta samamoodi – väga tugeva väärtusskaala ümber loodud ühiskonnad kipuvad olema ebatolerantsed ja äärmisel juhul totalitaarsed. Teisalt täielik tolerantis jõuab otsapidi nihilismini. Tähendab, ideaalset väärtusmaailma ei saa määrata väärtuste “hulga” järgi.

Samuti *määrab väärtussüsteem* milliste põhimõtete järgi kujundatakse inimsuhted asutustes, institutsioonides, ettevõtetes ja kodanikuühiskonnas, sõprus- ja perekondadeni välja? Küsimus on ka tegutsemispõhimõtetest ja suhtlemise viisidest: kuidas suhtestume kolleegide, vestluspartnerite, alluvate, ülemuste, tuttavate ja võõrastega, kuidas suhtume teistesse rahvustesse, kultuuridesse, mõtteviisidesse, uutesse ideedesse ja inimestesse? Kuidas haakuvad ühiskonna eri osad omavahel, ja kas haakuvad?

1.4. Võtmevaliku olulisus

Väärtussüsteemi kujundamine on ühiskonna arengule oluline hoolimata sellest, et me ei saa selgelt väita, et “mida rohkem väärtusi, või mida tugevamad väärtused, seda parem”. Väärtused määravad, kes me oleme ja miks me tegutseme. Arutelu väärtustest aitab selgitada mitte ainult seda, kuidas kasvu ja edu saavutada, vaid ka seda, milleks on kasvu, majandust, haridust üldse vaja. Kui majanduse ülesanne on toota vahendeid, siis väärtused liituvad enam eesmärkidega, mille nimel me tegutseme. Mida me soovime ja mida hindame, mis teeb meid õnnelikuks? Võime ka küsida, kas toodangu eesmärk on ainult raha, ja kas majanduse ja poliitika abil püütakse edendada mingeid teatud väärtusi?

Valitsevast väärtussüsteemist sõltub, kui meeldiv on ühiskonnas elada nii liikmetel kui väljast tulijatel. See mõjutab omakorda majanduse arengut. Ühiskondliku sidususe ja vastastikuse toetuse tähtsust on raske üle hinnata ka poliitilisest ja isegi julgeoleku vaatenurgast: kapseldunud, lõhestatud, vaenulik ja sisemiselt võistlev ühiskond on konfliktialdis ja seega ebastabiilne. Teisalt see, mida peame inimlikult meeldivaks, soosib ka loomist. Vaenulikkus erinevuse vastu, olgu tegu erinevate inimeste või ideedega, pärsib loovust ja ühtlasi ettevõtlikkust, vähendades hukkamõistumehhanismide kaudu ka riskijulgust. Teistest võtmevalikutest on ühiskonna väärtused seotud riigivalitsemisega – põhimõtted ja tegutsemisviisid, mis läbivad ühiskondlikku suhtlemist laiemalt, läbivad ka riiklike institutsioonide tegevust; ning inimvara/immigratsiooniga – võimalus ahvatleda inimesi Eestis tegutsema seostub sellega, kuidas neid siin koheldakse ja vastu võetakse.

1.5. Valiku skaala otspunktid, muutuste selgitusi ja põhjendusi

Eelmised telje otspunktid:

- koostööl põhinev vs konkureeriv (**väärtussüsteem**)
- segregeeritud ja sallimatu vs sidus ja salliv (**ühiskonna tüüp**)

Töörühma poolt välja pakutud telje otspunktid:

- avatud ja toetav vs suletud ja võistluslik (**ühiskonna väärtussüsteem**)

Töörühma arvates oli antud väärtusteskaala kogu ühiskonda läbiva väärtussüsteemi kaardistamiseks liiga kitsas, iseloomustades pigem majandusliku konkurentsi erinevaid vorme. Konkurents iseenesest ei ole pelgalt negatiivne, vaid ka edasiviiv jõud – küsimus on pigem selles, milline on konkurentsi tüüp. Konkurentsi tüübi paremaks iseloomustamiseks tuli arutus esile “klastritel põhinev vs nullsummamäng”. Püüdes määratleda väärtusskaalat laiemalt ja katvamalt, pandi töörühmas väärtuste skaala otspunktide tähistamiseks alternatiivsete ettepanekutena välja:

Sünnipärane inimväärikus vs ärateenitav inimväärikus, kusjuures viimane tähistab “eduühiskonda”, mis hindab ainult edukaid, tugevaid ja ilusaid, jättes kõrvale nõrgemad ja “kasutuks” kuulutatud inimesed. Lisaks käidi välja: loov ja arenev vs stagneeruv; usaldav vs kahtlustav; avatud vs suletud ühiskond, käsupõhine vs kokkuleppepõhine ja autoritaarne vs kaasav ühiskond. Kõiki ettepanud mõistepaare ühendab pürgimine iga isikut austava, koostööl põhineva ning erinevust, loovust ja algatust toetava ühiskonna poole vastupidiselt stagneerunud, suletud, võistluslikule ja hirmul põhinevale ühiskonnale.

Sõnapaarid “avatud ja toetav vs suletud ja võistluslik” kirjeldavad väärtussüsteemi avatuse kui kõige enam esile toodud olulise väärtuse kaudu, kuid nähes seda laiemalt kui Karl Popperi traditsioonilise “avatud vs suletud” skaalas, ning ka üldisemalt kui pelgalt koostööd konkurentile vastandades. Sealjuures leidis töörühm vähe abi olevat rahvusvahelistest individualistlike vs kollektivistlike, või ellujäämis- vs eneseteostuslike väärtusi kaardistavatest uurimustest, sest püüame analüüsida mitte niivõrd üksikisikute subjektiivsete väärtusorientatsioonide summat kui üldist väärtusmaailma, mis määratleb miks, kuidas ja mille nimel ühiskondlikud suhted toimivad – see mõjutab ka üksikisiku eneseteostuse võimalusi.

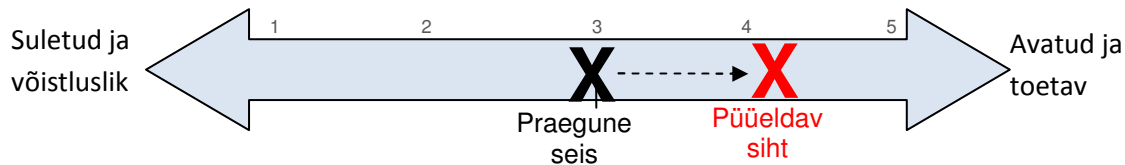
Ühiskonna tüübist eraldi rääkides käidi võimalike otspunktide variantidena veel välja: autoritaarsus vs kodanikeühiskond; karter ühiskond vs hirmuvaba või usaldav ühiskond; monoloogi- vs dialoogiühiskond.

Vastandades võistluslikku ja toetavat ühiskonda viitame valikule, kus ühel pool on nii individuaalselt kui rühmaviisiliselt kapselduv, lõhestatud ning muutusi, erinevust ja konkurenti edu pelgav ühiskond, teisel pool aga avatud ühiskond, mis toetab iga oma liiget mõistmate hukka rühmakohaseid või individuaalseid erinevusi. Siinjuures ei tõlgendata erinevusi vaid rahvuse kontekstis, vaid üldisemalt, hõlmates suhtlust kodanikuühiskonnas, õppekollektiivides, tööelus ja institutsioonides.

Mõiste “salliv” asendati mõistega “toetav”, kuna viimane märgistab mitte ainult erinevate inimeste ja ideede tolereerimist ehk nende olemasoluga leppimist, vaid aktiivset toetust ja

ärakuulamist kõikide isikute ja rühmade suhtes. Samuti otsustati väärtusi ja ühiskonna sidusust kirjeldavad valikud ühendada üheks, ühiskonna väärtussüsteemi kirjeldavaks valikuks, sest valdkonnad kattuvad laialt: ühiskonna tüüp olenebki selle väärtussüsteemist.

2. Tänapäevase olukorra kaardistus ja koht otspunktide vahelisel skaalal

2.1. Avatud ja toetav vs suletud ja võistluslik väärtussüsteem

Suletud, autoritaarne ja sisemiselt võistluslik ühiskond hindab puudulikult inimeste inimlikkust. Sellise ühiskonna üks tunnus on hirm ja usalduse puudus. Inimesed ei julge olla loovad, käia välja uusi mõtteid või midagi uut teha, sest nad kardavad ümbruse (ülemuste, rahastajate, otsustajate, kolleegide jne.) vaenulikke või hukkamõistvaid reaktsioone. Suletuse äärmine vorm on Põhja-Korea stiilis türannia, aga ka demokraatlikus Eestis on võimalik liikuda suletuma ühiskonna suunas.

Asetame hetkeolukorra skaala keskele, sest Eesti on rahvusvaheliselt võrreldes suhteliselt vaba ühiskond, ja ka sisemiselt on selle teatud osades on hooliv ja toetav hoiak olemas. Positiivseteks näideteks on hästi toimivad kodanikeorganisatsioonid, "teeme ära" stiilis talguvaim, pensionäride väärkas kohtlemine piirkondlikes ühingutes, naabrivalve. Samas on näha ka suletuse ilminguid. Eesti ühiskond ongi samaaegselt avatud ja suletud: see on avatud majandusega, avatud välismõjule; samas aga suletud erinevate inimestele ja paiguti ka uutele ideedele suhtes ning pahasti tõrjuv erinevuse ja erandlikkuse vastu.

Võtmevaliku skaala otspunktid on visandatud Eesti ühiskonna maksimaalseid ja minimaalseid reaalseid võimalusi hinnates. Vaatleme nii seda, kuhu on võimalik jõuda kui ka seda, kuhu on oht taanduda. Rahvusvahelises võrdluses on Eesti suhteliselt kõrgel sõnavabaduse poolest ja "vaba", st avatud, Freedom House'i klassifikatsiooni järgi. See tõendab, et ühiskonna alusväärtusteks on demokraatlikud põhiväärtused. Huvitav on sealjuures tõdeda, et näiteks Legatum Institute'i Prosperity Indexi näitajate järgi on eestlased väga enesekriitilised: inimeste subjektiivne hinnang olukorra kohta on mitmetel elualadel rahvusvahelises võrdluses tunduvalt madalam kui objektiivsemad näitajad¹.

Väärtuste mõõtmise viise ja skaalasid on mitmeid², kuid enamasti mõõdetakse rohkem inimeste subjektiivseid suundumusi või teatud suhtumisi (isiklikud eesmärgid, usaldus institutsioonide vastu jne.). Siin põhineb väärtussüsteemi positioneerimise ekspertide analüütilisele hinnangule, mis püüab võtta arvesse mitte statistilisi küsitlusi, vaid laiemat ühiskondlike suhete konteksti ning konkreetseid olukorda iseloomustavaid näiteid.

¹ PI Eesti 2010 tulemusi võib näha siit: <http://www.prosperity.com/country.aspx?id=EN>

² Loetelu Eestis tehtud väärtuste uuringuist leiab siit: <http://www.eetika.ee/arendus/uuringud?print=1>

Äramärkimist väärrib siinkohal siiski Eesti Inimarengu Aruandes 2009 esitatud tõdemus, et Ronald Ingleharti globaalse väärtuste uuringute skaalas on Eesti liikunud ajavahemikus 1990-2009 nn toimetulekuväärtustelt eneseväljenduslike väärtuste suunas ja seega lähemale lääne-euroopalikule ja põhjamaisele väärtusmaailmale³. Edasine küsimus on, missugust keskkonda laiem väärtusmaailm pakub eneseväljenduse teostamiseks.

Suletud ja üksikisikut allasuruva väärtusmaailma tunnustena Eestis on näiteks ahistav väärtuskollektivism, mis näeb inimestes mitte inimest, vaid funktsiooni – inimühiskonda ei peaks vaatlema ühiseluliste putukate kooseluna. Sellises väärtusmaailmas on inimese roll tugevalt ette määratud: kohustus tööd teha, makse maksta, haridus orienteeritakse turu (hetkelistele) nõuetele ja tööjõu “tootmisele” selle asemel, et arendada iseseisvalt mõtlemisvõimelisi (ja seega ka muutuval tööturul tegelikult kohanemisvõimelisemaid) inimesi; samuti kohustus luua õiget sorti pere, saada nõutav arv lapsi, taastoota rahvast. Võsitlevas, inimese funktsioonile orienteeritud väärtusmaailmas kiputakse alahindama “vähemväärtuslike” ehk mittetootlike inimeste, näiteks eakate või haigete inimeste või ekskriminaalide inimväärikust, samuti mõistetakse hukka erinevusi elustiili valikus.

Erinevusi tasandama pürgivale võistluslikkusele viitab nn pehme tsensuur ehk “valede” arvamuste allasurumine, “labidaga pähe löömine” – mis “algab öde Rachedist⁴ ja lõpeb sellega, et linnateater ei julge linnapeast näidendit teha, sest siis enam raha ei saa”. Loovust kammitseb hirm, et iseseisvad, kriitlised mõtted takistavad hariduse ja kultuuri alal rahastamise saamist. Autoritaarsesse ja suletud ühiskonda kuulub ka sundparteistamine ehk teatud töökohtade või muude privileegide (nt pindade üürimise võimalus) sidumine parteilise kuuluvusega. See ilmneb ka raskuses tuua välja administratiivseid vigu nagu raharaiskamist riiklikes institutsioonides, sest kättemaksuks probleemidele tähelepanu juhtimise eest kardetakse töökoha kaotust. Neid hirme võimendab suur võlakoorem, mis kasvatab töökoha kaotamisega seostuvaid riske. Sellistest hirmudest tekib enesetsensuur ja enesekammitsemine, mis ei peaks kuuluma avatud ühiskonda.

Võistluslikkust skaala ühes otsas tõlgendame mitte kui tervet konkurentsi, vaid kui “muruniiduki” stiilis võistlust, mis pürgib inimesi oma “funktsioonidesse” suruma ega talu nende erinemist ega silmatorkamist. Seda iseloomustab usalduse puudumine ja monoloogide paljusus paljuhäälse dialoogi asemel. Poliitilistes otsustusprotsessides, suhetes ülemuste ja alluvate, poliitikute ja kodanike, meedia ja tarbija vahel jääb tihti väheks tahet teisi osapooli ära kuulata ja oskusest teistsugususi väärtusi hinnata.

Rääkides ühiskonna sidususest, oli varasemas arutelupaberis segregatsioon ja sallimatus tõlgendatud liigselt rahvuslikkuse ja eriti kahe suurima rahvusrühma vaheliste suhete kaudu. Sallimatus ja hirm pärsivad arengut ka mujal. Isegi poliitikas ei julgeta tihti teha ebapopulaarseid otsuseid või üldse olulisi otsuseid, sest kardetakse “peksta saada”. Ometi ei peaks ebapopulaarsed otsused olema ebapopulaarsed, kui nad on hästi põhjendatud, ja

3 Vt. Eesti Inimarengu Aruanne 2009, V peatükk: Vaimne keskkond. Autor Veronika Kalmus.

4 Järgalt reegleid järgiv ja patsientide isikupära terroriseerivalt mahasuruva haiglaõde psühhiaatriaiglas filmis “Üks lendas üle käopesa” – viide sümbolisele tegelaskujule, kellelaolisi leidub ka meil ühiskonna eri aladel.

põhjendused ka avalikkusele esitatakse. Hirm materdamise ja alandamise ees laieneb ka haridussüsteemi ning kultuuriellu, tuues sealgi kaasa kartuse teha otsuseid või esitada uusi ideid. See viitab ka nõrgale usaldusele ja eneseusaldusele. Liigne võistluslikkus võib pärssida ettevõtlikkust, ebaõnnestumise ja kahjurõõmu kartus vähendab riskijulgust. Nii toidab sallimatusest tingitud kapseldumine passiivset etteantud toimimismudelite järgimist – mis on jälle kollektivistliku “putukakoosluse” tunnus.

Suletud ühiskond on kapseldunud, erinevad rahvarühmad eralduvad üksteisest. Sellest aspektist on mõnevõrra arenguruumi. Viimased uuringud *rahvuste* lõimumise vallas osutavad positiivset arengut selles mõttes, et rahvusrühmade vaheline suhtlus on kasvanud ning eesti keele oskus paranenud. Sealjuures on tõdetud vähemuste madalat usaldust riiklike institutsioonide vastu, mille põhjuseid tuleks lähemalt uurida⁵. Sooliste lõhede kasvust kõneleb Eesti langemine Maailma Majandusfoorumi soolise võrdõiguslikkuse tabelis⁶ 47. kohale 147 riigi seas. Meeste ja naiste palgavahe on suur, naisi on riiklikel tipppositsioonidel vähe. Samas on paljude teiste näitajate poolest mehed nõrgemas olukorras⁷.

Eestlaste tõrksast suhtumisest seksuaalvähemusse kõneleb poliitiline tahtmatus seadustada samasooliste partnerlust Lääne- ja Põhja-Euroopa eeskujul. Sotsiaalseid lõhesid mõõtvana Gini indeksi järgi on Eesti areng läänemaailmas keskmine: jäädes maha Skandinaaviast, kuid edendades USA-d ning mitmeid Euroopa Liidu riike, ei ole me äärmiselt sotsiaalselt lõhestunud, kuid paranemise ruumi on ja töötus lisab sotsiaalse eraldumise ohtu. Inimarengu Aruanne 2009 hoiatab kasvavate palgalõhede ning sotsiaalse mobiilsuse vähenemise ehk kasvava sotsiaalse kapseldumise eest⁸. Kuid Eesti väga kõrge koht õpitulemuselikkuse hindamise programmi PISA uuringute edetabelis kõneleb mitte ainult koolihariduse kvaliteedist, vaid ka laialdasest ja suhteliselt võrdsest kättesaadavusest⁹.

Rühmaviisilisest kapseldumisest võib rääkida ka eraldumisena maa- ja linnarahva vahel ja erinevate eagruppide vahel. Teatud suletusest kõneleb ka inimeste tunne, et neid ei kuulata “seal, kus asju tegelikult otsustatakse”, mis omakorda vähendab soovi ühiselus osaleda.

Äärmuslikku sallimatust väljendavad vihakuriteod: on juhtumeid, kui inimene saab peksta näiteks nahavärvi või homoseksuaalsuse pärast. Seda esineb suhteliselt harva, aga selle käitumise loogika on sisuliselt sarnane tunduvalt tavalisema “labidaga pähe”-monoloogimeetodiga: erinevuse, hälbimise, silmatorkamise eest karistatakse. Sellised tendentsid tõmbavad avatuse ja toetuse näitajat ideaalsest veel selgelt allapoole.

5 Vt. Raivo Vetik: Lõimumiskava monitooring 2010, TLÜ.

6 Vt. Kogu raport: <http://www.weforum.org/pdf/gendergap/report2010.pdf>

7 Vt. Postimees 30.10.2010: <http://naine.postimees.ee/?id=334179>

8 Vt. Eesti Inimarengu Aruanne 2009, IV peatükk: Sotsiaalne kihistumine ja tööturg. Autor Rein Võõrmann.

9 Vt. www.pisa.oecd.org, Eesti 2006 tulemuste analüüs vt. http://www.ekk.edu.ee/vvfiles/0/PISA_I6pparuanne_041207.pdf.

3. Eesti püüeldav tulevikusiht 2018

Tulevikusihi aastaks 2018 asetame ühiskonna väärtusüsteemi viie punkti skaalas “neljale”. Lähtepunkt keskel on kui pöördepunkt – liikuda on võimalik mõlemas suunas. Soovime edeneda avatuma, kaasavama, inimväärikust tingimusteta hindava ja iga inimest enam toetava väärtusmaailma poole. Ideaalsed avatud ning toetavat ühiskonda pole nii ruttu reaalne saavutada, väärtuste muutmine on aeglane ja raskesti juhitud protsess. Oluline on, et arengusuund oleks õige.

Üks arengusihte määrav tegur ka see, et Eesti ühiskond on väike – me ei saa lubada kellegi kaotamist, välja tõrjumist ega eraldamist. Andekatele tuleb tagada võimalus oma võimeid välja arendada, mitte neid konkurentsipelguses või mõistmatusest alla suruda. Samas aga ei tohiks toetada ainult üksikuid tippe, vaid julgustada igaüht arendama oma parimat “mina” vastavalt võimetele. Kui liigume soovitud teises suunas, siis võib sotsiaalne eraldumine ja lõhestatus saavutada “mehhiko taseme” või koguni viia ühiskonna sisemise konfliktini.

4. Olulisemad sammud sihtseisundi saavutamiseks

Väärtussüsteemi muutmine ja ühiskonna avatumaks muutmine on hoiakuküsimus, mida on raske muuta konkreetsete poliitiliste otsustega või seaduste abil. Hoiakute ja sisseharjunud käitumismudelite muutmine on pikaajaline protsess, soovitud tulemuste saavutamine eeldab sihikindlat ja läbimõeldud tegutsemist. “Väikeste sammude poliitika” abil võib saavutada suuri muutusi. Isegi status quo säilitamine nõuab tegutsemist: mitte midagi tehes on olemas võimalus, et kaldutakse sallimatuse ja autoritaarsuse poole.

4.1. Konkreetseid samme või poliitikaid (*policy*) olukorra parandamiseks

- Suurendada otsuseprotsesside läbipaistvust - see loob tingimused hirmu osakaalu vähenemisele ühiskonna olulistes institutsioonides.
- Tuleks loobuda *sildistamisest*, mis pärsib loovust – ühiskonnateadlaste klassifitseerimine “punaprofessoriteks”, edukate ettevõtjate pidamine teiste arvel elavateks ajudeta rikesteks jne. Vaielgem seisukohtadega, mitte isikutega või stereotüpiseeritud kategooriatega jne.
- Arvamusliidrite ja tipp-poliitikute nähtav roll avatud ja toetavate väärtuste eestkõnelejana.
- Inimkesksete väärtuste kandjate ja edendajate avalik tunnustamine:
 - Heaks näiteks on Avatud Eesti Fondi poolt väljaantav Koosmeele Preemia.
 - Väärtuste edendamist võib tunnustada ka riiklike autasude jagamisel.
 - Varem ärimeeste poolt jagatud Missioonipreemia võiks riik üle võtta.
 - Eestis on olemas teistele Nobeli preemiatele vastavad oma preemiad – kirjanduse, teaduse ja majanduse alal, kuid puudub kohalik vaste Nobeli rahupreemiale. Tuleks sisse seada “Eesti oma siseriiklik rahu-Nobel”?
- Meedia enesereflektiivsuse lisamine, arutelu meedia vastutusest, mis aitab ära hoida ka poliitilise vastutuse hägustumist: debattide ja erimeelsuste asjalik kajastamine.
- JOKK ≠ MOKK. Ei piisa sellest, et juriidiliselt on kõik korras: oluline on hinnata, et otsused ja väljaütlemised oleksid korras ka moraalselt, inimväärikusest lähtuvad.
- Erinevate inimeste teadlik kaasamine avalikesse foorumitesse (ei eelda kvoote).
- Püüd leida kokkulepe erinevate avaliku arutelu osapoolte vahel arutelu etiketi ehk “mängureeglite” osas. See ei eelda sisuliste argumentide ettekirjutamist, vaid laialt jagatud arusaama väljakujunemist sellest, mis on avalikus arutelus heakskiidetav ja mis mitte. Mängureeglid hõlmaksid nii poliitika kui meedia (laias tähenduses) esindajaid.

- Dialogikanalite loomine võimu ja rahva vahel, et kasvaks inimeste võimalus ja tahe ühistes asjades kaasa rääkida. Pürgimus arutleva, “parema argumendi” demokraatia poole.
- Tingimuste loomine avalike diskussiooniruumide ja võrgustike kujunemiseks. Need tekivad “rohuuuretasandil” siis, kui kodanikuühiskonnast tulevaid algatusi arvestatakse ja kuulatakse – seda tajudes on inimestel enam motivatsiooni ise algatusi teha.
- Avalik kampaania on võimalik väärtuste mõjutamise meetod, aga see peaks olema väga läbimõeldult tehtud, et soovitud mõju avaldada. Halvasti korraldatud kampaanial võib olla vastupidine mõju, mida täheldati “Erinevus rikastab” kampaanial puhul: tulemusena sallimatus ühiskonnas kasvas. Loosungite asemel tuleks soodustada sisulisi arutelusid.

5. Seosed teiste võtmevaliktuega

Ühiskondlikud väärtused on teistest võtmevalikutest kõige otsesemalt seotud riigivalitsemisega ning tööjõu ja inimvaraga.

Hea valitsemine on kaasav, avatud ja läbipaistev, mistõttu sammud toetavama, kaasavama ja avatuma ühiskonna edendamiseks edendavad ka head valitsemist – ja vastupidi.

Inimvara küsimus on otseselt seotud sellega, kui avatud ja toetav on ühiskond oma liikmete ja ka uustulnukate suhtes: suletud, võistluslikku ja kapseldunud ühiskonda on võõrastel raske tulla ning sellisel ühiskonnal on raskusi ka “omade” täisväärtusliku rakendamise ja rahvuslik eraldatus vähendab osade inimeste loovuse rakendamist nende rahvuse tõttu. Inertne ja suletud “sipelgapesaühiskond”, mis ei talu elustiililt erinevaid liikmeid (mõistes hukka lastetuid, üksielajaid, homoseksuaale, sega-abielusid ja kultuurierinevusi) tõrjub eemale mitmeid majanduslikult ja kultuuriliselt loomisvõimelisi inimesi ja kannustab lahkuma neid, kes ei tunne ennast suletud õhkkonnas koduselt. Sama mõju on sallimatusel harjumuspärasest erinevate mõtete ja tegutsemisviiside vastu.

Majanduse valdkonnaga kattub seegi, et ettevõtlikkuse ja riskijulguse tõstmist soodustab väärtuskeskkond, mis suhtub positiivselt uudsesse ja erinevasse, tolereerib ja andestab ebaõnnestumisi ning toetab ja soodustab ettevõtlike inimeste viibimist riigis.

Väärtussüsteemil on tihe seos ka haridusega. Iga inimest väärtustav ühiskond peaks pakkuma kõigile võimetekohased võimalused eneseteostuseks ja seega parima võimaliku võimetekohase hariduse. Samas tuleb tunnistada massihariduses peituvaid ohte, nagu haridusele vastava töö leidmise raskused. Kuna spetsialistide “tootmine” tööturu hetkeseisus tarbe järgi ei saa olla inimväärika ühiskonna eesmärk ega pole ka muutuvast maailmas majanduslikult tingimata jätkusuutlik, tuleks hariduse juures rõhutada iseseisva mõtlemise ja kohanemisvõime arendamist, nagu ka tõhusat väärtuskasvatust.

Ülikoolid olema avatumad nii rahvusvahelistele mõjudele ja inimestele kui ka sisemiselt – töökohtade avamine ausale ja läbipaistvale vabale konkursile parandaks hariduse kvaliteeti ja oleks vastavuses avatud ühiskonna väärtustega. Eesti väiksust arvestades on hariduses oluline ka rõhutada üksteise toetamist ning koostööd oma tugevamate alade välja kujundamisel, mida takistaks nii liigne suletus kui ka liiga võistluslik hoiak.

6. Võtmevaliku testimine stsenaariumite raamistikus

(Visiooni arutelupaberist muudetud tekst kursiivis)

Hansa Liit II

Regionaalse majanduskeskkonna kasvava lõimumise tingimustes on Eesti püüdlused avatud ja toetava väärtussüsteemi, sidusama ning kultuuriliselt ja elustiilidelt mitmekesisema ühiskonna ning proaktiivsema valitsemise poole väga soodsad. Viimast eriti seetõttu, et selle stsenaariumi raames on Eestil võimalik paljugi võita majanduses ja tegutsemisviisides kiirelt muutusi algatades ehk mitte lihtsalt välispartnerite poolseid koostöö- ja äripakkumisi ootama jäädes.

(Kommentaar: sõnastus on kohandatud vastavalt võtmevaliku otspunktide muudetud sõnastusega. Ühiskonna sidususe otsene seostamine välissuhetega on problemaatiline, sidususe edendamine on riigi sisene protsess ja hõlmab paljusid erinevaid rühmi.)

Lõuna-Soome

Suureneva regionaalse lõimumise kontekstis on toetava ning avatud väärtushinnangute süsteemi ja sidusama ühiskonna poole liikumine igati soodne. Kuid nõrga majanduskasvu tingimustes tuleb teha rohkem jõupingutusi veenmaks inimesi, et sisseharjunud mõttemallidest kaugenevad väärtushinnangud, avatus uutele ideedele ja tihedam koostöö võivad tõepoolest olla Eestile kasulikud.

Arvestades selle stsenaariumi raames kaubandussuhete paranemise võimalust naabritega ja madalast üldisest kasvutempost tulenevate sotsiaalsete pingete ohtu, peaksid jõupingutused ühiskonna sidususe suurendamiseks olema eriti aktiivsed, sh riigi siseselt rahvustevaheliste suhete parandamise poole. Samas on püüdlus valikulise sisserände soosimise suunas ilmselt vastuoluline tingimustes, mil põhimõtteliseks peaprobleemiks on hoopis väljaränne ja kodumaine (struktuurne) tööpuudus. Uute teadmiste ja oskusklike töökatte lisandumine on aga seda hädavajalikum, et majanduselu veidigi teistsugust ja kiiremat hingamist saaks.

Riigi tagasitulek

Nii riikliku kui ka laiema rahvusvahelise majandussurutise tingimustes on avatud ja toetava väärtussüsteemi aktiivne edendamine eriti oluline ning samas raskem võrreldes eelnevate stsenaariumiga. See stsenaarium sisaldab suurimat ohtu autoritaarse, võistlusliku, proteksionistliku ja suletud ühiskonna poole libisemiseks. Sellest hoolimata jäävad need visiooni aspektid endiselt asjakohasteks, sest koostöö potentsiaalne tähtsus kasvab koos arenguraskustega. Riigi roll ja vastutus avatud ühiskonna väärtustajana kasvab oludes, kus ühiskond nõrgeneb majanduslanguse tulemusena. Maailma poliitilise killustumise ja kasvava isolatsiooni tingimustes tuleb Eesti siseselt teha kõikvõimalikke jõupingutusi kapseldumise ja tõrjutuse vähendamiseks, et sotsiaalsed pinged ei kõigutaks demokraatlikku riigikorda ja ei tõukaks ühiskonda vaenulikkuse ja autoritaarsuse teele.

(Kommentaar: Siin on rõhk suunatud sellele, mis on potentsiaalselt kasulik ja kahjulik, sellele, milliseid ohtusid stsenaarium endast kujutab ja kui oluline on neile vastu seista)

Skype-saar

Nagu ka 'Hansa Liit II' stsenaariumi puhul, on *Eesti püüdlused avatuma ja toetavama väärtussüsteemi* ning proaktiivsema valitsemise poole ka selle stsenaariumi puhul kasulikud ja isegi hädavajalikud.

Just uuendustele avatud ja aktiivne valitsemistegevus on antud tulevikuoludest kasusaamise võtme-eelduseks. Selles stsenaariumis peab Eesti oma võimekuses ja tegutsemisviisides kiirelt olulise arenguhüppe tegema, et meil oleks võimalik naabruskonnast välja laiemalt maailmaturule murda ja uusi majanduse vedureid tugevalt välja arendada. Riigi rolliks on seejuures suunda näidata ja eest vedada, millela vajalikud muutused ei pruugi käivituda või vähemalt mitte tarviliku kiirusega.

Tugeva ja laiapõhjalise kasvuni jõudmine eeldab lisaks riigisisest *klastripõhise konkurentsitüübi poole liikumist ja üksteise toetamist*, sest maailmaturul edu saavutamiseks ja eriti koos uute (suuremate) partneritega on vaid vähesed ettevõtted, asutused ja inimesed üksinda võimelised. *Samas võidab ühiskond selle stsenaariumi järgi seda enam, mida avatum, kosmopoliitsem, tolerantsem ja mitmepalgelisem ta on.*